

СТАТУС ІНДИВІДА У МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ (ПИТАННЯ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ)

ЧЕХОВИЧ Тетяна Валеріївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Проаналізовано статус індивіда як суб'єкта міжнародного права. Розглянуто теоретичні концепції та практику, які мають відношення до предмету дослідження. Розкриваються основні форми та види участі індивідів в міжнародно-правових відносинах.

Ключові слова: міжнародне право, індивід, міжнародна правосуб'єктність, статус індивіда.

Постановка проблеми

У науці міжнародного публічного права питання міжнародної правосуб'єктності індивіда є доктринальним. У міжнародному праві немає норм, які б містили перелік його суб'єктів. Разом із тим, міжнародна правосуб'єктність є суворо врегульованою відповідними нормами категорією. Зокрема, суб'єктом міжнародного права необхідно вважати такого учасника міжнародних відносин, поведінка якого безпосередньо регулюється нормами міжнародного права. Іншими словами, суб'єкт міжнародного права – це учасник міжнародних відносин, який має міжнародні права та несе міжнародні обов'язки або є носієм міжнародної правосуб'єктності.

Однак, і до сьогодні дискусійним залишається питання щодо кола суб'єктів міжнародного права. До середини ХХ ст. переважала думка про держави як про виключні суб'єкти міжнародного права. Після Другої світової війни офіційно була визнана міжнародна правосуб'єктність міжнародних міжурядових організацій, а згодом і народів,

що виборюють свою незалежність. Невизначеним залишається питання про визнання суб'єктом міжнародного права індивіда. Перспективною є постановка питання про міжнародну правосуб'єктність людства загалом. Усі ці тенденції потребують теоретичного обґрунтування.

Стан дослідження проблеми

Різні аспекти правосуб'єктності індивідів у системі міжнародно-правових відносин досліджували провідні вчені у галузі міжнародного права, у тому числі: В.Г. Буткевич, Г.М. Вельямінов, Д.Б. Левін, І.І. Лукашук, В.О. Ріяка, А.М. Талалаєв, Г.І. Тункін, С.В. Черніченко, Д. Анцілотті, А. Фердросс та ін. Однак, незважаючи на численні наукові дослідження, доводиться констатувати відсутність комплексного, всебічного дослідження особливостей міжнародно-правової суб'єктності індивідів та їх впливу на міжнародно-правові відносини й процеси.

Метою дослідження даної публікації є аналіз проблематики та розкриття особливостей статусу індивідів як суб'єктів міжнародного права.

Виклад основного матеріалу дослідження

Кожна правова система наділяє правами та покладає обов'язки лише на певне коло осіб, які є її суб'єктами. Коло цих суб'єктів залежить від багатьох чинників, передусім характеру права (публічне, приватне). Крім

того, важливе значення відіграє предмет і метод правового регулювання та інші фактори. Міжнародне право не є винятком. Воно повинно регулювати зносини між учасниками міжнародних відносин. Ця обставина суттєво обмежила коло його суб'єктів до учасників міжнародних відносин. При цьому не всі учасники міжнародних відносин є суб'єктами міжнародного права. У доктрині міжнародного права існує декілька десятків підходів до того, кого потрібно вважати суб'єктом міжнародного права. Наведемо найбільш поширені концепції. [1]

Перша, «широка» концепція, передбачає, що суб'єктами міжнародного права можуть бути всі суб'єкти міжнародних правовідносин, без будь-яких обмежень, тобто держава, юридична особа та індивід. Основним аргументом прихильників цієї концепції було те, що не можна бути учасником правовідносин без того, щоб бути їх суб'єктом. Друга концепція наголошує, що суб'єктами міжнародного права лише ті суб'єкти міжнародних правовідносин, які здатні своїми діями створювати норми міжнародного права. Третя, «вузька» концепція, передбачає, що суб'єктами міжнародного права є лише ті учасники міжнародних відносин, які відповідають певним ознакам. До таких відносили: здатність створювати норми міжнародного права, володіти міжнародними правами та обов'язками нести міжнародно-правову відповідальність тощо. Цю теорію активно підтримували радянські вчені, вона все ще є домінуючою на пострадянському просторі, у тому числі в Україні. [2]

Вирішення ж питання про міжнародну правосуб'єктність індивіда залежить від поглядів та уявлень дослідників про основні елементи правосуб'єктності. Як ми переконалися, питання міжнародної правосуб'єктності індивіда завжди було дискусійним у науці міжнародного права і з цього приводу ніколи не було одностайності. Так, у західній науці міжнародного права питання міжнародної правосуб'єктності індивіда розглядалося від її повного невизнання (до кінця ХІХ ст. включно), поодинокого визнання (період між двома світовими війнами), до

появи шкіл, напрямів, які, безумовно, визнають таку правосуб'єктність.

Проте не можна сказати, що серед західних фахівців міжнародного права сьогодні відсутні опоненти міжнародної правосуб'єктності індивіда. Так, А. Фердросс вважає, що «окремі особи в принципі не виступають суб'єктами міжнародного права, оскільки міжнародне право захищає інтереси індивідів, проте наділяє правами та обов'язками не безпосередньо окремих осіб, а лише держави, громадянами котрої вони виступають». [3] Л. Оппенгейм у 1947 році зазначав, що «...хоча нормальними суб'єктами міжнародного права є держави, вони можуть розглядати фізичних чи інших осіб, як безпосередньо наділених міжнародними правами та обов'язками, і в цих межах робити їх суб'єктами міжнародного права». Далі він уточнює свою думку наступним чином: особи, що займалися піратством, підлягали дії норм, встановлених, у першу чергу, не внутрішньодержавним правом різних держав, а міжнародним правом. [4] Г. Лаутерпахт ще в 1950 році у книзі під назвою «Міжнародне право прав людини» відзначав, що в міжнародному праві відсутні норми, що перешкождали б індивідам набувати права, що надаються звичайним чи договірним міжнародним правом. Пізніше, у 1983 році уругвайський юрист Е.Х. Аречага, який протягом багатьох років був головою Міжнародного Суду ООН, висловлював подібну думку: «У структурі міжнародного правопорядку немає нічого, що могло б завадити державам надати індивідам певні права, що впливають безпосередньо з будь-якого міжнародного договору чи передбачити для них певні міжнародні засоби захисту цих прав». [5]

Однак, у науці міжнародного права деякі автори не визнають міжнародно-правовий статус індивідів з огляду на малу, в порівнянні з державами, кількість відносин індивіда, що базуються на міжнародно-правових нормах. На це опоненти даної точки зору зазначають, що, в принципі, важлива сама здатність мати та здійснювати права та обов'язки, а кількісний показник характеризує вже фактичний стан, але не правову здатність.

З урахуванням наведеного вище можна констатувати, що західна міжнародно-правова доктрина характеризується досить великим розходженням думок з приводу того, чи є індивід суб'єктом міжнародного права. Усі ці точки зору умовно можна поділити на чотири групи: 1) індивід – єдиний суб'єкт міжнародного права. Дана точка зору висловлювалася, головним чином, представниками солідаристської школи права (Дюгі, Крабе, Брайрлі та ін.); 2) індивід – похідний, вторинний або навіть третинний, але суб'єкт міжнародного права поряд із іншими, класичними суб'єктами. Головне посилання – необгрунтоване обмеження суверенітету держав (Л. Огшенгіем, Х. Лаугерпахт, Хіменес де Аречага, Л. Хенкін та ін.); 3) індивід не визнається суб'єктом міжнародного права, хоча за ним не заперечується можливість бути «дестинатором» певних міжнародних норм, а також визнається можливість індивіду бути носієм певних міжнародних прав та обов'язків у конкретному правовому відношенні, але не суб'єктом міжнародного права (Д. Анцилотті, А. Фердросс, В. Фрідман та ін.); 4) позиція відмови від теоретичного вирішення питання про правосуб'єктність індивіда. Приблизником даної позиції, побудованої на так званому принципі ефективності, є англійський юрист Ян Броунлі. Тобто зарубіжна наука міжнародного права в цілому визнає міжнародну правосуб'єктність індивіда, проте і тут висловлюються певні застереження. [4]

Як відомо, всі суб'єкти міжнародного права виступають носіями відповідних прав та обов'язків. Ця властивість називається правосуб'єктністю. Інститут міжнародної правосуб'єктності є центральним у системі сучасного міжнародного права. Саме через норми, які охоплюють інститут міжнародної правосуб'єктності, можна вийти на суб'єктів міжнародного права, і саме міжнародна правосуб'єктність є основною ознакою суб'єкта міжнародного публічного права.

У цьому контексті необхідно зазначити, що як і до суб'єктів міжнародного права, до міжнародної правосуб'єктності деякі вчені встановлюють певні критерії. Вирішення питання про міжнародну правосуб'єктність індивіда залежить від по-

глядів та уявлень дослідників про основні елементи правосуб'єктності. Вчені виділяють три основних елементи міжнародної правосуб'єктності: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. У сучасному міжнародному праві деякі науковці в якості елементів міжнародної правосуб'єктності визнають: здатність нести міжнародно-правову відповідальність (іншими словами деліктоздатність), наявність суверенітету, здатність укладати договори тощо. Аналізуючи норми інституту міжнародної правосуб'єктності, у теорії міжнародного права виділяють три основні види правосуб'єктності: а) загальну, тобто здатність бути суб'єктом у межах усієї системи міжнародного права (на сьогодні такою правосуб'єктністю володіють лише держави); б) галузеву правосуб'єктність, тобто здатність бути суб'єктом у межах галузі міжнародного права (міжнародного економічного права, міжнародного космічного права, прав людини тощо); в) спеціальну правосуб'єктність, тобто здатність бути суб'єктом невеликого кола правовідносин у межах галузі чи інституту.

Проте, існуючі у вітчизняній міжнародно-правовій науці підходи до визначення поняття «суб'єкт міжнародного права», можна умовно поділити на дві великі групи в залежності від того, чи визначається суб'єкт міжнародного права через певне обов'язкове коло прав та обов'язків (властивостей, ознак) або ж розглядається як носій будь-яких прав та обов'язків з міжнародного права, незалежно від їх конкретного переліку. Іншими словами, критерієм міжнародної правосуб'єктності виступає здатність володіти певними особливими правами та обов'язками.

Усі аргументи, які виробила вітчизняна наука міжнародного права з приводу того, що індивід не здатний виступати суб'єктом МП, можна звести до наступних: 1) індивіди знаходяться під юрисдикцією відповідної держави та виступають суб'єктами внутрішньодержавних правових відносин, тому вони не мають самостійного міжнародного статусу; 2) права та свободи індивіда, що закріплені в міжнародно-правових документах, у першу чергу, є проявом волі держав; 3) суб'єктами МП можуть бути лише право-

творчі учасники міжнародних правовідносин, тобто, на їх думку, суб'єкти міжнародного права виступають його творцями, їх волею створюються норми міжнародного права. Індивіди не можуть виступати творцями міжнародного права; 4) суверенітет – це основа правосуб'єктності; 5) суб'єкт права повинен бути здатним здійснювати автономну волю; 6) суб'єкт МП повинен мати здатність бути учасником контрольного механізму щодо здійснення норм МП.

Однак, з часом, у вітчизняній науці міжнародного права погляди на правосуб'єктність індивіда почали змінюватись. Так, деякі науковці (В.С. Верещетін, Р.А. Мюллерсон) вже готові визнати міжнародну правосуб'єктність індивіда, але в дуже обмеженій формі. З'явилися й безумовні прихильники міжнародної правосуб'єктності особи (Н.В. Захарова). Основним аргументом такої позиції є ідеологічне твердження, що така постановка питання не нашкодить міжнародному праву: «Визнання міжнародної правосуб'єктності індивіда не викличе ніяких революційних змін у теорії міжнародного права, бо не зачіпає державного суверенітету – основи цього права. Зберігається всевладдя держави у визначенні прав та обов'язків своїх громадян. Міжнародна правосуб'єктність індивіда, тобто застосування до індивідів окремих норм міжнародного права, – одна з реалій сучасного міжнародного життя». [6]

Прибічники визнання індивіда суб'єктом МП наголошують на тому, що індивіди є суб'єктами міжнародної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини. Відомо низка злочинів з міжнародного права: піратство, геноцид, апартеїд, – це особливі випадки, на думку прихильників визнання індивіда суб'єктом міжнародного права, коли за допомогою одного тільки національного права задача вирішена бути не може. Дані науковці, розглядаючи це питання, наголошують на тому, що притягнення особи до індивідуальної кримінальної відповідальності не впливає на відповідальність держав за міжнародним правом. Зокрема, принцип індивідуальної відповідальності за міжнародним правом є однією з найважливіших тез Нюрнберзького процесу. Після Нюрн-

бергу принцип індивідуальної кримінальної відповідальності застосовувався у діяльності Міжнародних трибуналів по Руанді та колишній Югославії, створених резолюціями Ради Безпеки ООН.

Принцип індивідуальної відповідальності у сучасному міжнародному праві закріплений, зокрема, у Римському Статуті Міжнародного кримінального суду. У відповідності до цього документу, кримінальній відповідальності підлягають фізичні особи, що досягли 18 років. Наприклад, як зазначає А.Н. Трайнін, – індивід це єдиний суб'єкт міжнародної кримінальної відповідальності. Він аргументує це, зокрема, тим, що «держава не може бути осудною чи неосудною; держава не може бути на лаві підсудних чи за ґратами». [4]

Взагалі ж міжнародне право передбачає можливість здійснення кримінального переслідування та покарання за злочин певною державою самостійно, на основі свого внутрішнього права. Проте, враховуючи специфіку злочинів по загальному міжнародному праву, те, що вони направлені проти найважливіших, фундаментальних суспільних відносин, а також те, що ці злочини здійснюються, як правило, за допомогою держави, особами, що виступають керівниками відповідних держав, і тому застосування лише внутрішньодержавних механізмів кримінального переслідування або малоефективне, або взагалі неможливе. У багатьох випадках може скластися ситуація, коли особи, винні у скоєнні серйозних порушень міжнародного права, виявляються фактично непокараними. Саме тому міжнародне право вимушене не тільки покладатися на допомогу внутрішньодержавного права в боротьбі зі злочинами та в покаранні за них, але і створювати свій, міжнародно-правовий механізм забезпечення встановлених міжнародним правом заборон.

Прихильники міжнародної правосуб'єктності індивіда, відстоюючи свою позицію, особливий наголос роблять на тому, що простежується досить стала тенденція зростання кількості міжнародних договорів, що закріплюють права та обов'язки індивідів як учасників міжнародних правовідносин, надають індивіду права на звернення до

міжнародних судових органів із захисту своїх прав, визначають правовий статус окремих категорій індивідів (біженців, жінок, дітей, мігрантів, національних меншин тощо). Безпосередні правові відносини, як наголошують ці науковці, за участю індивідів на міжнародному рівні передбачені в договірних актах, що закріплюють та регламентують право звернення індивіда в міждержавні органи із захисту прав та свобод людини. Проте їх опоненти зазначають, що індивід може бути лише суб'єктом міжнародних правовідносин. Індивіди, перебуваючи під владою держави, не виступають на міжнародній арені від свого імені як суб'єкти міжнародного права. Всі міжнародні договори та угоди про захист особи, основних прав та свобод людини укладені державами, а тому конкретні права та обов'язки із цих угод впливають для держав, а не для окремих індивідів. Індивіди знаходяться під захистом своєї держави, і ті норми міжнародного права, що направлені на охорону основних прав та свобод людини, головним чином реалізуються через держави. [6]

Також вони аргументують свою точку зору ще й особливим статусом міжнародних службовців. На підтвердження останнього ст. 100 Статуту ООН визначає, що при виконанні своїх обов'язків Генеральний секретар, що є головною посадовою адміністративною особою Організації, а також інші міжнародні посадові особи «не мають права і не можуть робити запити чи отримувати вказівки від будь-якого уряду чи влади, сторонньої для Організації. Вони повинні утримуватися від будь-яких дій, що можуть відобразитися на їхньому статусі як міжнародних посадових осіб, відповідальних лише перед Організацією». Тобто при виконанні своїх службових повноважень міжнародні службовці незалежні від держави свого громадянства та держави розміщення штаб-квартири міжнародної організації. Вчені зазначають, що відносини, засновані на нормах Статуту ООН та нормах внутрішнього права ООН, що носять міжнародно-правовий характер, складаються безпосередньо між службовцями, між службовцями та ООН. Таким чином, як стверджують прихильники міжнарод-

ної правосуб'єктності індивіда, вони також носять міжнародно-правовий характер. Ці норми міжнародного права безпосередньо, без будь-якої «трансформації» в норми національного права, розповсюджуються на співробітників Секретаріату та реалізуються і застосовуються виключно міжнародно-правовими засобами.

Висновки

Узагальнюючи наведене, можна констатувати, що питання міжнародної правосуб'єктності індивіда є одним із найбільш дискусійних у сучасній науці міжнародного права. До середини ХХ ст. більшість вчених вважала, що правосуб'єктність індивіда повністю поглинається правосуб'єктністю держави, громадянином якої він є. Починаючи з прийняття 10 грудня 1948 р. Загальної декларації прав людини науковий напрям за визнання міжнародної правосуб'єктності людини набирає все більшого поширення.

У сучасній доктрині міжнародного публічного права проблема міжнародної правосуб'єктності не має однозначного розуміння та кінцевого вирішення, зокрема, зазначена проблематика розглядається від повного невизнання такої правосуб'єктності до появи наукових шкіл та напрямів, що, безумовно, визнають таку правосуб'єктність. Західна наука міжнародного права в цілому визнає міжнародну правосуб'єктність індивіда, проте і тут висловлюються певні застереження. У вітчизняній доктрині за радянських часів статус індивіда як суб'єкта міжнародного права заперечувався. Лише в останні роки з'явилися прихильники концепції міжнародної правосуб'єктності особи.

На сьогодні у міжнародному праві простежується тенденція збільшення кількості норм, що присвячені правам та свободам людини. Індивід уже має деякі юридичні можливості виступати на міжнародній арені на захист своїх прав та свобод. Ті факти, що скарги індивідів стають предметом розгляду в міжнародних судових установах, здатність індивіда нести кримінальну відповідальність за певні міжнародні злочини, а також його трудові відносини з міжнародними організаціями дають привід деяким вченим

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано статус індивіда як суб'єкта міжнародного права. Розглянуто теоретичні концепції та практику, які мають відношення до предмета дослідження. Розкриваються основні форми та види участі індивідів у міжнародно-правових відносинах.

наполягати на визнанні індивіда суб'єктом міжнародного права. Проте їх опоненти зазначають, що всі права, свободи та обов'язки індивіда, закріплені в нормах міжнародного права, є нічим іншим, як проявом суверенної волі держав.

Отже, у ряді випадків норми міжнародного права прямо орієнтовані на індивіда (Факультативний протокол № 1 Міжнародного пакту про цивільні й політичні права 1966 р., Європейська конвенція щодо захисту прав людини і основних свобод 1950 р., Статут Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі 1945 р., Статут Міжнародного кримінального суду 1998 р. тощо). Міжнародна практика все частіше доводить, що індивід має міжнародні права та обов'язки. Індивід має право звертатися в позасудові (Комітет з прав людини, Комісія з прав людини та ін.) та судові (Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини) міжнародні органи за захистом своїх прав. Індивід може нести міжнародну

SUMMARY

Analyzed the status of individuals as subjects of international law. The theoretical concepts and practices that are relevant to the subject of the study. The basic forms and types of participation of individuals in international legal relations.

кримінальну відповідальність за вчинення міжнародних злочинів.

Література

1. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / В. Е. Теліпко, А. С. Овчаренко ; за заг. ред. В. Е. Теліпко. – К. : Центр учб. л-ри, 2010. – С. 65.
2. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / [Данченко Т. В. та ін.] ; Київ. міжнар. ун-т. – К. : КиМУ, 2011. – С. 47.
3. Бекашев К.А. Международное публичное право. М. 1999. – С. 114.
4. Міжнародне право : [підручник] / Матіас Гердеген ; [пер. з нім. Р. Корнута]. – К. : К.І.С., 2011. – С. 124 – 125.
5. Аречага Э.Х. Современное международное право. М., 1983. – С. 259.
6. Дмитрієв, А. І. Міжнародне публічне право : Навч. посіб. / Відп. ред. Ю.С.Шемшученко, Л.В.Губерський ; Київ. ун-т права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Т.Шевченка. – К. : ЮрінкомІнтер, 2001. – С. 92, 94.